

e-ISSN: 2619-9114

June / Haziran 2022, Volume/Cilt 6, Issue/Sayı 1

KUR'ÂN'DA BİREY VE TOPLUMUN İNŞASI

The Construction Of The Individual And Society In The Qur'an

Mekki SOLMAZ

Dr., Adana İl Müftü Yardımcısı
mekkiolmaz70@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3245-3701

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 05.05.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2022

Published/ Yayın Tarihi: 05.07.2022

Pages / Sayfa: 28-48

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: İnsan, Yüce Yaratıcıya kulluk için yaratılmıştır. Yaratıcıya kulluk, ona bağlılık, onunla irtibatlı olarak ve onun ölçüleri doğrultusunda yaşamaktır. Bu amaç doğrultusunda insan hem maddî hem manevî yönden en güzel biçimde ve donanımlı olarak yaratılmıştır. İlk âyetin inzali ile Kur'ân'ın toplumu inşa etme süreci başlamıştır ki bu süreç yaklaşık yirmi üç yıl devam etmiştir. Bu süre zarfında iman, ibadet, ahlâk ve diğer alanlarda değişimler gerçekleştirilmiştir. Asıl amaç yeni bir hayat tarzı inşa etmektir. İlahî iradenin uygun gördüğü hususlar aynen kalmış veya kısmen değiştirilmiştir. Kur'ân, yeni bir toplum inşa çalışmasında öncelikle iman esasları üzerinde durmuş, daha sonra toplumsal meselelere değinmiştir. İmanî meselelerde tedricîlik kabul edilmediği için bu alandaki dönüşüm daha hızlı olmuştur. İmanî meselelerin dışındaki diğer meselelerde ise dönüşüm ve inşa, sürece yayılmıştır. Buradaki dönüşüm ve inşa; ibadetlerin düzenlenmesi, kötülüklerin yasaklanması, bireysel veya toplumsal ahlâkî hastalıkların iyileştirilmesi şeklinde olmuştur. Toplumdaki güzel davranışlar vahiyle takdir edilmiş ve bu davranışların toplumun geneline yayılması istenmiştir. Bu durum Kur'ân'ın bir toplumu inşa ederken dine uygun yönlerinin devamına müsaade etmesine ve geliştirmesine dönük yönünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada bireyin ve toplumun inşası genel yönleriyle ele alınmıştır. İnşada öncelikler ve yöntemler ile beraber toplumsal inşa alanları da irdelenmiştir. Kur'ân'ın nüzûlünden sonra hayatın ve dolayısıyla toplumun tedricî bir şekilde inşası anlatılmış, Kur'ân'ın nüzûl süreci ve davet metodundan hareketle insanı ve cemiyeti yetiştirme ve inşa sürecinde nasıl bir yol takip edilmiş ise o tespit edilmiştir. Günümüz tebliğicisinin de yaşanılan o süreci okuyup, anlayıp ve irşad görevini o minval üzere sürdürmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Şahsiyet, Birey, Toplum, İnşa.

Abstract: Man was created to serve the Supreme Creator. It is servitude to the Creator, devotion to Him, living in connection with Him and in accordance with His standards. In line with this blessed purpose, man was created in the most beautiful and equipped way, both materially and spiritually. With the revelation of the first verse, the process of building the society of the Qur'an began, which lasted for about twenty-three years. During this time, changes were made in faith, worship, morality and other areas. The main goal is to build a new lifestyle. The matters that the divine will deems appropriate have remained the same or have been partially changed. In the work of building a new society, the Qur'an primarily focused on the principles of faith, and then touched on social issues. Since gradualism was not accepted in matters of faith, the transformation in this area was faster. In matters other than matters of faith, transformation and construction spread throughout the process. Transformation and construction here; It was in the form of arranging worship, prohibiting evil, healing individual or social moral diseases. Good behaviors in the society were appreciated by revelation and it was requested that these behaviors become widespread throughout the society. This is the aspect of the Qur'an that allows the continuation and development of its religious aspects while building a society. In this study, the construction of the individual and society is discussed in general terms. Along with the priorities and methods in construction, the areas of social construction have also been examined. After the revelation of the Qur'an, the gradual construction of life, and therefore the society, is explained, and it has been determined what kind of path was followed in the process of raising and building people and society, based on the Qur'an's descent process and the method of invitation.

Keywords: Qur'an, Personality, Individual, Society, Construction.

Giriş

Toplum bireylerden oluşur. İnsanı inşa etmeden toplumu inşa etmek mümkün değildir. Bu nedenle toplum açısından bireylerin eğitimi önemlidir. Vahiy sürecinde nazil olan ilk ayetle gerek toplumu oluşturan bireylerin gerekse de toplumların hem ihya hem de inşası başlamış ve bu süreç ayetler nazil olduğu müddetçe de hız kesmeden devam etmiştir. Peygamber hayatta olduğu müddetçe bizzat kendisinden, vefatından sonra ise bıraktığı düsturlar, eğittiği model şahsiyetler marifetiyle bu süreç devam edegelmiştir. Bu süreçte iman, ibadet, ahlâk ve diğer alanlarda değişimler gerçekleştirilmiştir. Asıl amaç yeni bir hayat tarzı inşa etmektir. Kur'ân'ın birey ve toplumu inşası bireysel ve toplumsal hayatı bütün ayrıntılarıyla dönüştürerek gerçekleştirilmemiş, bilakis ilahî iradenin onaylamadığı hususlar üzerinde olmuştur. İlahî iradenin uygun gördüğü hususlar aynen kalmış veya kısmen değiştirilmiştir.

Kur'ân, sosyolojik açıdan bireylerden ve toplumlardan bahsetmekte ve bu noktada onlara rehberlik etmektedir. Kur'ân'ın, insanların bir anne ve bir babadan yaratıldığını, akabinde ise birbirlerini tanımaları için kabilelere ayrıldığını ifade etmesi toplumun benzer yönleri ve taraflarının yanında farklı yönlerinin ve taraflarının da bulunduğunu göstermektedir. İnsanoğlu, kültürel, politik, ekonomik ve etnik sebeplerle bazı değerleri veya insana ait bazı kimlikleri incelemek suretiyle kendini tanımlama ve diğer varlıklardan farklılığını ortaya koyma ihtiyacını hissetmektedir. Kur'ân, insanlık için bir yaşam kitabıdır. İnsanlığın ideal bir şekilde geçişini sağlayacak ilahî bir mesajdır. Sadece nazil olduğu zamana değil, tüm zamanlara, tüm çağlara, tüm toplumlara ve tüm şartlara hitap eden bir özelliğe sahiptir. Cehaletin kol gezdiği bedevî bir topluluktan Medine-i Resûlullah'ı meydana getiriyordu. Âyetler ışığında bireylerin ve toplumun vahiyle terbiye edilmesi, insanî, Kur'ânî ve nebevî bir toplum oluşturmak ve Kur'ân kültürünün yaşadığımız dünyada yaygınlaşmasını sağlamak adına bu çalışma önem arz etmektedir.

1. Kur'ân'da Şahsiyet ve Bireyin İnşası

Şahsiyet, Türkçede en soyut kelimelerden biri olup çok yönü olan bir kelimedir. İrade, zekâ, his, heyecan, karakter, huy, biyolojik yapı, soyaçekim, çevre tesirleri, sosyo-ekonomik unsurlar gibi birçok nitelik "şahsiyet" kavramının içinde bulunur.¹ Şahsiyet: Arapçada (ش-خ-ص) kökünden türemiştir. Görünmek, zuhur etmek, yükselmek, birine sabit olarak bakmak, bir şeyin üst kısmına isabet etmek, bir yerden başka bir yere gitmek, yüksek sesle konuşmak, kişi, kimse, kişinin cismanî heyeti ve kişinin uzaktan fark edilen karaltısı gibi anlamlara gelir.² İrade, zekâ, his, heyecan, karakter, huy, biyolojik yapı, soyaçekim, çevre tesirleri, sosyo-ekonomik unsurlar gibi birçok nitelik "şahsiyet" kavramının içinde bulunur.³

Kur'ân bir "ahlâk, şahsiyet ve mizaç inşası kitabı" olarak ta kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in ahlâkı, Hz. Aişe'nin belirttiği üzere "Kur'ân ahlâkı" idi.⁴ Diğer bir ifadeyle onun hayat tarzı Kur'ânî erdemlere bağlı bir hayattı. Nitekim Kur'ân Hz. Peygamber'i

¹ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 131.

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Darü Sâdir, 2010), "şhs", 7/45-46; Isfahânî, Ragıb, *El-Müfredat Fi Ğarib'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dar'ul-Kalem, 2009), "şhs", 256.

³ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 131.

⁴ Müslim, Haccac b. Müslim El Kuşeyrî, *el- Camiü's-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Salâtu'l-Mûsâfirîn", 18; Hanbel, Ahmet b. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *El- Müsned*, (Beirut: Müessesetu'r- Risale, 1997), 1/54,63,91.

bizlere, “*üsve-i hasene*” olarak tanıtmaktadır,⁵ Hz. Peygamber de kendisi için, “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak amacıyla gönderildim*”⁶ demektedir. Yine Hz. Peygamber’in ahlâkı Kur’ân’da “*şahsiyet ve mizaçta güzel insan örneği*” olarak takdim edilmiştir.⁷ Kur’ân’da yalnızca Hz. Peygamber değil, öteki peygamberlerin de ahlâkı/şahsiyet ve mizacı *üsve-i hasene* olarak sunulmuştur. Mesela Kur’ân’da Hz. İbrahim⁸ ve Hz. İdris siddik nebi,⁹ Hz. Mûsâ ihlası olan nebi,¹⁰ Hz. İsmail vaadinde sadık nebi olarak bahsedilmiştir.¹¹ İnsanlığa her yönleriyle örnek olan bu peygamberler, Kur’ân’ın bize gösterdiği iyi insan örnekleri belirtilmiştir. Yine Kur’ân’da Hz. Süleyman, Hz. Davud ve Hz. Eyyüb gibi kimi peygamberlerin Allah Teâlâ tarafından büyük imtihanlara tabi tutulduğu ve onların bu sınavları sabırla karşılayarak Allah Teâlâ’nın rızasına ulaşmayı, Allah’ın da onları “iyi kul (ni’me’l-abd)”¹² olarak değer verdiği ve tümünü birer “iyi insan örneği” olarak bizlere tanıttığı görülmektedir.¹³

1.1. Şahsiyet ve Birey İnşasında Öncelikler

Kur’ân vasıtasıyla yaşamına mana kazandırmaya çalışan insanın, yaşamının her sahasında davranışlarını ahlâkî kapsamda ayarlarken Kur’ân’ı esas alması gerekir. İnsanın şahsiyetini inşa etme sürecinde, diğer insanların hak ve hukukuna riayet etmesi için Kur’ân’ın kaidelerini rehber edinmesi beklenir. İnsanın şahsiyeti doğumundan itibaren genetik unsurlar, hayatını sürdürdüğü aile eğitimi ve çevresiyle biçimlenir. Herkesin nitelikleri, arzuları ve tavırları farklı olduğu gibi şahsiyet ve kişilikleri de farklıdır. Kişi temiz bir yaratılış üzere dünyaya gelmiştir.

Kur’ân’da kişinin davranışlarını etkileyen unsurlardan söz edilmektedir. Bu unsurların bir bölümü kişinin kendi içyapısında mevcuttur. Bazıları ise dış unsurlardır. Nefis, irade, zihin, karakter, huy ve mizaç kişinin tavırlarını biçimlendiren iç unsurlardır. Fiziksel ve sosyal çevre, şeytan, aile eğitimiye dış unsurlardır. Huy, nefis, mizaç ve karakter insanın şahsiyeti ile davranışlarını etkileyen iç etkenlerdir. Bahse konu unsurların insanı müspet ya da menfi etkilemesi, kişinin menfi ve müspet bir şahsiyet yapı kazanmasına neden olur. Çevre ve aile gibi dış unsurlar da bireyin şahsiyetinin biçimlenmesinde ciddi etkisi vardır. Yine Kur’ân’ın da belirttiği üzere, Şeytan, kişinin davranışlarını ve şahsiyetini etkileyen bir varlıktır. Açık olarak belirtilebilir ki heva, dürtüler ve istekler şeytanın tesirlerinden bir kaçıdır.

Kur’ân’da sosyal ve dini ahlâkın yanısıra şahsi ahlâka ilişkin yaklaşık yüz elli yedi âyete yer verilmiştir. Bu âyetler ferdin bireysel terbiyesi, ahlâkî öğretimi, bedenine ve ruhuna karşı ödevleri, yani evrensel ahlâk ilkelerini ve şahsiyet inşasının önceliklerini -emirler (seksen altı âyet), yasaklar (altmış üç âyet) ve mübahlar (sekiz âyet)- ihtiva etmektedir.¹⁴ “Emirler bölümündeki âyetler ferdin şahsiyetinin inşasında önemli yer tutmaktadır. Ferdin yapmakla emrolunduğu şeylerin başında bilgiye ve bilime önem vermesi, gayret göstermesi,

⁵ el- Ahzâb 33/21.

⁶ Ahmed b. Hanbel, 2/381.

⁷ Kalem 68/4.

⁸ Meryem 19/41.

⁹ Meryem 19/56.

¹⁰ Meryem 19/51.

¹¹ Meryem 19/55.

¹² Sâd 38/30.

¹³ Erdoğan Baş, “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur’an’ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli” *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, (Ordu, 2016), 2/ 81-97.

¹⁴ Hasan Rıza Özdemir, *Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur’an’da Birey ve Karakter Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 310-314.

ruhunu kirletmemesi, dosdoğru olması, iffetli olup harama bakmaması, heva ve heveslerine hâkim olması, yemesine içmesine dikkat etmesi, öfkesine yenilmeyip samimi duygular besleyerek yumuşak ve alçak gönüllü olması, fasık bir kimseden gelen haberin doğruluğunu araştırması, kötü zandan kaçınması, yapacağı işlerde azim, sebat ve sabır göstermesi, itidalli ölçülü güzel işler yapması, hayırda yarışması, güzel öğütleri alması ve temiz bir niyet içinde bulunması gelmektedir.”¹⁵ Bütün bunlar toplumsal, dînî ve ahlâkî değerler olarak ifade edilebilir.

1.2. Şahsiyet ve Birey İnşasında Kullanılan Yöntemler

Toplum bireylerden oluşur. İnsanı inşa etmeden toplumu inşa etmek mümkün değildir. Bu nedenle toplum açısından bireylerin eğitimi önemlidir. Mekkî sûre ve âyetlerin muhtevası, mümin kişilik ve ideal bir insan modelinin inşasını; Medenî sûre ve âyetlerin muhtevası, ideal bir toplumun inşasını hedeflemektedir.¹⁶ Yüce Allah, Mekkî sûrelerde kişilik inşasına zihin ve duygu eğitimi ile başlar. Bunun için öncelikle insanın idrakini, bakışını, zihnini tabiata yönlendirip çevresinde olup bitenler karşısında düşünmesini ve ibret almasını ister. Şahsiyet inşasında uygulanan bir diğer yöntem ise vahyin ilk muhataplarının zihin ve idrak dünyalarına hitap ederek, onlar nezdinde toplumun aciliyet teşkil eden konularına yer vermesidir. Kur’ân’ın, Müslüman kişiliğini inşâ ederken uyguladığı yöntemlerden bir diğer yöntem ise insanın tutum ve davranışlarını olumlu yöne çekebilmek için Allah inancı ile birlikte ahiret bilincini oluşturmasıdır.¹⁷

Kur’ân öncelikle tevhidi merkeze alarak mümin kişilik ve karakteri inşâ etmeye, çalışmıştır. Bu da en başta Allah’ın varlığı ve birliği olmak üzere imanun diğer esaslarına inanmakla mümkündür. Zira Kur’ân sisteminde her şey, iman üzerine bina edilmiştir. Sahih bir Allah inancı olmadan, mümin kişilik ve karakteri oluşturulamaz. Bu çerçevede Lokman (a.s)’ın oğluna yaptığı imânî, ahlâkî ve irfânî öğütleri örnek olarak verilebilir. İnsan, önce Allah’ı tanımakla yükümlü kılınmıştır. Allah, kendisini unutanlara, kendilerini de unutturur. Zikir, başka bir deyişle Allah’ı hatırlamak, O’nu merkeze alma fiilidir. Bu, İslâm’ın dünya görüşünün temelini oluşturur. Kur’ân, Allah merkezli bir dünya görüşünün temelinde mümin şahsiyeti inşâ eder. Bunu da kendi sistemi ve yöntemi içerisinde gerçekleştirir¹⁸

Kur’ân mümin kişiliği inşâ ederken insanın dikey olarak mümin, müslim, salih, sadık, mütevekkil, muttaki, muhlis ve muhsin sıfatlarını özümseyerek mükemmel bir mümin olma yolunda terakki etmesini ister. Kur’ân yatay düzlemde ise örnek toplumun oluşmasında mümine iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma sorumluluğunu yüklemiştir. Bununla hedeflenen amaç toplumda iyilik ve güzelliklerin yaygınlaşması kötülük ve günahların yok edilmesidir.¹⁹ Kur’ân’da zikredilen bu inşa süreci Hz. Peygamber’in örneğinde bizatihi kendisi tarafından uygulanarak hayata geçirilmiştir. Hayatı öğrenmeye Kur’an’dan başlamak, İslam’ın ilk döneminde olduğu gibi ümmet arasında ortak bir anlayışın gelişmesine, ortak bir bakış açısı ve stratejinin oluşmasına, ortak bir kimliğin

¹⁵ Özdemir, Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur’an’da Birey ve Karakter Eğitimi, 315.

¹⁶ Mustafa Aydın, *İslam’ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 64.

¹⁷ Handan Filinte, *Mekkî sûrelerde kişilik inşası* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 386.

¹⁸ Kerim Buladı, “Kur’ân’ın (Mümin) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, (Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 2/ 497-530.

¹⁹ Osman Kara, “Kur’an’ın Mümin Kişilik İnşası”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, (Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 2/ 211-224.

meydana gelmesine, ortak bir hedef ve idealin var edilmesine vesile olduğu gibi, şahsiyet oluşumu ile kirlilerden arınmaya da yardım eder.

2. Kur'ân'da Toplumun İnşası

Toplumla ilgili çok farklı sosyolojik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı sosyologlar toplum terimini basmakalıp bir yorumla kullanırken, bazıları da bu yaklaşımı sorgulamaktadır. Bazı sembolik etkileşimciler, toplum diye bir şey olmadığını iddia ederler ki, onlara göre toplum, hakkında bilgi sahibi olmadığımız ya da doğru anlayamadığımız şeyleri kapsayan yararlı bir terimdir. Emile Durkheim gibi başka sosyologlar topluma kendi ayakları üzerinde duran bir gerçeklik gözüyle bakmaktadırlar. Bazı sosyologlar da toplumun yerine koyacak daha özgül kavramlar geliştirmeye çalışmışlardır.²⁰ Bu tanımlamalar toplumu gruptan ayırır. Grup toplumun sadece bir parçasıdır. Grup kişilerden, toplum ise gruplardan oluşmuştur. Toplum kültürel olarak benzer grupların toplamıdır. Toplum baştan aşağı işlevsel bir birim olup, ayrı bir sosyal birimi oluşturur.²¹ Kur'ân'ın inşa etmeyi gerçekleştirmek istediği toplum projesinin son hedef yeri bu biçimde meydana gelmiştir. İnsan tabiatına zıt olan tüm aşırılıklardan ayrı, dengeli bir toplumun inşa edilmesidir.

Kur'ân'ın muhatabı insandır. İnsanların ve dolayısıyla toplumların hem dünyada hem de ahirette mutlu ve bahtiyar olabilmeleri için Kur'ân'ın ahkâmıyla gelişmeye ve neticesinde ve mükemmelleşmeye ihtiyaçları vardır. Kur'ân olmadan insanların ve toplumların kişiliklerini oluşturmaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları mümkün değildir. Çünkü Kur'ân birey ve toplumların aynasıdır. Hatta kendisidir. Kur'ân'ın muhatabı birey ve dolayısıyla toplumdur. Bundan ötürü insanların yaşanmış, yaşanan ve ileride de yaşanacak olan hayatı Kur'ân'ın konusudur. İdeal ve mümince bir birey ve toplum yetiştirme sürecinde insanın yaradılışına uymayan cahiliye dönemindeki insanî ve imanî olmayan yaşam biçimlerini ortadan kaldırma adına hükümler serd etmiş, kötü yerine iyiyi, nahoş yerine hoş olanı, çirkin olan yerine de iyiyi getirerek iyi bir birey ve dolayısıyla iyi bir toplumu inşa etme çabası içerisine girmiştir. Kur'ân'ın nüzülü ile birlikte cahili toplumda köklü değişimler gerçekleşti. Bu sayede toplum yeni ve olumlu bir temele oturdu.

2.1. Toplumun İnşada Kullanılan Yöntemler

Kur'ân bireyi ve toplumu inşa ederken rastgele bir yol izlememiş birtakım yöntemlerle hareket etmiştir. Bu yöntemler tedricilik, davet-tebliğ, kıssalar ve meseller yoluyla eğitimidir.

2.1.1. Tedricilik

Tedricilik; aşama aşama yükselmek, bir şeyi yavaşça kazanmak, birdenbire ve aniden yapmamak, muhatabın ummadığı biçimde ona yaklaşmak benzeri manalardadır.²² Bir kavram olarak tedricilikse, hükümlerin ilahi irade tarafından bir defada ve bütün şeklinde değil de tebliğ süreci boyunca beşeri ve sosyal olgular dikkate alınarak peyderpey

²⁰ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (A Dictionary of Sociology) çev. Osman Akinhay - Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 732.

²¹ Joseph Fitcher, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, (Ankara: Atilla Kitapevi, 2001), 73,74.

²² İbn Manzûr, "drc", 4/ 320; Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el- Kamusu'l Muhit*, (Mısır: Müessesetu'r-Risâle, trs), "drc", 241; İsfahânî, "drc", 311. Bu sözcükten gelen "istidrâc" kelimesi de aynı manada Kur'ân'da geçmektedir. el-İsrâ 17/106; el-Müzzemmil 73/ 4.

konulmasını, başka bir deyişle ortam ve toplumsal koşullar değiştiğinde, şer'î hükmün değişmesi manasına gelir.²³

İnsanlar psikolojik olarak kolaya meyillidir. Bir şeye yavaş biçimde alışmanın sonrasında onu kabule uygundur. Ama ağır bir öneri, sorunun bütününe redde yol açabilir. Bu nedenle insana verilen öneri ve arz edilen tebliğ, kolay olandan zor olana, esas olandan ayrıntıya, bilinmişten bilinmemişe doğru anda ilerleyen bir tedricî yöntemi olmalı, muhataptan yapabilecekler talep edilmeli, ondan yapabileceği ve üstesinden gelebileceği hususlar istenmelidir.²⁴ Çünkü insan, Kur'ân lafzıyla güçlü olmayan bir mizaca sahiptir.²⁵ Allah, bu nedenle zorlukları bitirmiş, İslâm'ı kolaylık dini yapmıştır.²⁶ Hz. Peygamber'in İslâm'a davet etmek üzere görevlendirdiği ashabına "kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."²⁷ emrini vermesi de çok manidardır. Kur'ân, nüzûl sürecindeki tedricî anlayışa uygun olarak muhataplardan yapılmasını talep ettiği hususlara yer vermiştir. Bunlar içinde, cihad, miras ve nikâh örnek gösterilebilir.

İslâm toplumu cahilî toplumdan Kur'an'ı belirlediği yeni toplum biçimin geçiş gerçekleşinceye kadar, vahiy nüzûlünün dönemleri olan birtakım dönemlerden geçmiş ve insanî uygarlığın sosyal olarak gittikçe gelişen seviyelere ulaşmıştır. Bu seviyelerin her birisi onu cahili toplumun putperest şekillerinden uzaklaştırmakta idi. Vahyin kısım kısım nazil olması, toplumun yapısının tekâmül ettirilmesinde Kur'ân'ın izlediği yol olmuştur. Gerek gelenek ve göreneklerden, gerekse de eski düşünüş ve yaşayıştaki bağımlılık sultasından dolayı uygulamada herhangi bir problemle karşılaşıldığı her seferde vahiy gelir durumu açıklığa kavuşturur ve izah ederdi. Tedricîlik işte bu esasların toplumun durumuna uygun olarak vahyin nüzûlünde söz konusudur. Bu prensipler tümüyle ortaya çıkana kadar geçen süre, sadece bunların nüzûlü ve vahyedilmesi için söz konusudur.²⁸

Tebliğde tedrice riâyet etmek önemlidir. Dinin bütün sorumluluklarını anlatıp muhatabı korkutmak doğru bir metot değildir. Kur'ân'ın süreç içinde oluşmasının ve buna bağlı olarak yerine getirilmesinin tefsîr literatüründeki karşılığı tedricîliktir. Kur'ân da Arap toplumunun hayat sürdürdüğü yerden söze başlamış ve son âyet indirilene değin her yeni gelen âyetle muhteviyat olarak aşama aşama artışını devam ettirmiş ve son inzal edilen "Bugünlerde sizin için dininizi kemale erdirdim..."²⁹ Âyetiyle gelişmesini tamamlamıştır. Bu gelişimi tamamlanırken de câhiliye toplumunu İslâm toplumuna dönüştürmüştür.

Nihai amacı Allah'ın iradesi doğrultusunda insanları iki cihanda mutlu etmek olan Kur'ân'ın başta ibadetler olmak üzere tüm ilahi emir ve yasakları tedrici olarak indirdiği bilinmektedir.³⁰ Kur'an'da bu tedriciliğin iki ayağı olan ahkâm ve ibadette tedricilik kısaca izah edilecektir.

2.1.1.1. Ahkâm ve İbadette Tedricîlik

²³ Eş- Şâtibî, Ebu İshak, İbrâhîm bin Musa, *Muvafakat* (Kahire: Daru İbn Affan, 2008), 2/ 287: Talip Türcan, "Tedric", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 40/265.

²⁴ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in İbadetlerde Öngördüğü İtidâl ve Kolaylık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9, (Ocak, 2000), 6.

²⁵ en-Nisâ 4/ 28.

²⁶ el-Bakara 2/ 185,286; en-Nisâ 4/28; el-Hac 22/ 78.

²⁷ Buhârî, "İlim",11; "Cihad", 164.

²⁸ Muhammed el-Behiy, *Kur'an ve Toplum* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986),17-19.

²⁹ el-Maide 5/3.

³⁰ Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 85.

İslâmî hükümlerin belli bir tadrîcîlik içerisinde alındığı, hususların belli vakit ve basamaklarla ilişkili olarak son bir hükme bağlandığı fikri genel olarak kabul görmektedir. Tadrîcîlik toplumsal akışkanlık yönünden de kilit bir tanımdır. Böylelikle bir hüküm yerine getirilmesi ile içtimâî yapının bir buhranla yüz yüze gelmesi de önlenmek talep edilmiştir.

Tadrîcîlik şu şekilde gerçekleşir: Hükümler birden değil, tebliğin sürdüğü zamanda değişik zaman sürecinde konulmuştur. Böylelikle önem sırası da gözetilmiştir. Esas hükümler başta olarak, tamamlayıcı hükümlerse daha sonraları vazedilmiştir. Neticede, bir hususa ait hükümler belli evrelerden geçmesinin ardından kesin bir biçimde sonuçlanmaktadır.³¹ İbadet biçimi insanın dînî yaşamında birtakım güçlülere neden olacağından Allah Teâlâ, bu kapıyı aralarken kolaydan zora doğru bir yol izlemiştir. Bu aynı zamanda olgunun naslar olan sistematik ilişkilerinin sonucudur.³²

Nitekim emirler ve yasaklar şeklinde bu düzenlemelerin bir kısmının izine, Mekke döneminde rastlamak mümkündür. Cihat emri yanında içki, zina, haksız yere adam öldürme gibi yasaklamaları burada örnek vermek mümkündür. Ancak bunların hepsinin hüküm olarak kesinlik kazandığı dönem Medine dönemidir. Tadrîcîliğin söz konusu edildiği bir kısım hüküm de Mekke'de hiç gündeme gelmeyip, tamamen Medine devrinde hayata geçirilmiştir ki bunlar da hırsızlık ve kumar gibi yasaklarla birlikte miras, nikâh ve kadınlarla ilgili bazı düzenlemelerdir. Bütün bunlar da naslarla olgular arasında mutlak bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.³³

İbadetlerle ilgili hükümlerin büyük bir çoğunluğu Medine'de geçmiştir. İbadetler hakkında tarihi bir sıra değil, daha basit ve kolaydan zora doğru bir tedric vardır. Tüm ibadetler bugünkü şeklini almak için belirli aşamalardan geçmişlerdir. Kur'ân, toplumun hayat tarzının değişmesi gibi en zor olan bu bölümü ani bir değişimle değil, insanın fitratına uygun tadrîcî bir metotla yapmıştır. Başlangıçta zekât ve cihadın şart koşulmayıp tedrici olarak zamana bırakılması buna en büyük örnektir.

2.1.1.2. Toplum İnşasında Tadrîcîlik

Kur'ân'ın nüzûl süreci incelendiği zaman görülür ki, tadrîcîlik sadece iman, ahlâk ve ibadetlerde söz konusu edilmemiş, toplumsal düzenlemelere de yansımıştır. Öncelikle dinin esas unsurlarını anlatıp, kökten hareket ederek son hedefe doğru gitmek en doğru yoldur. Hz. Resûlullah'ın Medine ve Mekke devirleri, bunun en iyi örneğini sunmaktadır. O, Mekke'de tevhit ile davetine başlayıp en büyük günah olan şirk ile mücadelede bulundu. Bireyleri iman esaslarına çağırıp her şeyden evvel sağlam bir inanç oluşturmak için çalıştı. Her çeşit aşırılıklardan uzak, sonuca vardırılmayan heyecanlı hareketlerden uzak kalınarak mücadele ve davetini devam ettirdi. Peygamberimiz, gecenin karanlığında Rabbine yönelip ibadet yaparken hiç kimsenin göremediği bir zamanda Kâbe'deki putları yıkmaya hiç kalkışmadı. Çünkü bu fevrî hareketin, davete hiçbir şey kazandırmayacağını çok iyi biliyordu. Yapılması zorunu işin, akıllardan şirki uzak etmesi, bataklığı kurutması, put yapanları, hakkı müdafaada ölmeye hazır yürekler durumuna getirmesi, doğrudan onların putları yıkmasını sağlamasıdır. İşte Hz. Peygamber, Mekke'de ilk olarak bunları yapmaya gayret etti.³⁴

³¹ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1994), s. 140.

³² Muhsin Demirci, *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 58-59.

³³ Muhsin Demirci, "Kur'an'ın Nuzul Sürecinde Tadrîcîlik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* (2002), 175-198, 190.

³⁴ Ahmet Önkal, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2014), 259-260.

Öncelikle gönüllere iman yerleştirildi. Sonra da tedricen imanı arttıracak hükümler konuldu. Hz. Aişe'nin sözleri bu konuya açıklık getirmektedir: "...Eğer önce 'içki içmeyin' biçiminde vahiy gelseydi, 'biz kesinlikle içki içmeyi bırakmayız'; 'zina etmeyin' biçiminde vahiy gelseydi 'biz kesinlikle zinayı bırakmayız' derlerdi..."³⁵

2.1.2. Davet/Tebliğ

Davet lügatte, "çağırarak, seslenmek, ziyafete çağırarak ve ziyafet yemeği" gibi manalara gelir. Terim olarak ise, "İslâm dinini yayıp Müslümanları dinî vazifelerini yapmaya davet etme" anlamında kullanılmaktadır.³⁶ Tebliğ kelimesinin kökü olan "beleğ" fiili, "hedeflenen bir yere veya bir şeye ulaşmak, bir amaca erişmek" manasına gelmektedir.³⁷ Tebliğ; lügatte, "bir şeyi veya bir haberi ulaştırmak" manasında kullanılmaktadır. Kelam ilminde ise, "peygamberlerin vahiy yoluyla aldıkları bilgileri insanlara ulaştırması" demektir.³⁸

Kur'ân'da "belağ" sözcüğüyle ifade edilen tebliğ, Hz. Peygamber'in risaletini gerek Müslümanlara gerekse de diğer tüm insanlara iletmesi anlamında kullanılmaktadır. "Tebliğ" kavramının kullanıldığı âyetlerde tüm peygamberlerin³⁹ ve Hz. Muhammed'in görevinin sadece Allah'ın mesajını duyurmak⁴⁰ olduğu, eğer mesajı duyurmazsa görevini yerine getirmemiş olacağı⁴¹ anlatıldığı görülmektedir. Ayrıca Kur'ân da insanlar için bir mesaj olarak⁴² adlandırılmaktadır. Bütün bu anlam ve fonksiyonların birbirleriyle organik bir bağ içerisinde parçalardan oluşan bir bütünü oluşturdukları kanaatinden yola çıkarak İslâm davetini kendi bütünlüğü içerisinde anlamaya gayret göstermek gerekir. Dikkat edilmesi gereken başka bir nokta da İslâm davet metodunu sadece davet, inzar, tebşir, tebliğ, belağ gibi birtakım kelime ve kavram içerisinde sıkıştırarak anlama ve değerlendirmeye çalışmanın bizi istenilen hedeflere ulaşma noktasında yetersiz kalacağı⁴³ bilinmesidir.

Medine'de nazil olan âyetlerde, önemine binaen iman vurgusu yine tekrar edilir. Ancak bunun yanında ibadet, ahlâk ve içtimaî davranış kurallarına da yer verilir. Mekke'dekinden farklı olarak bu dönemde Allah yolunda malı infak etmenin yanına canı feda etme de katılmıştır.⁴⁴ Medine'deki muhataplar Allah ve Resûlü'nün bütün talimatlarına iman ederek teslim olmuşlardır. Nazil olan vahiy can kulağıyla dinlemekte ve hidâyetinin gereğini yapmaya adeta can atmaktadırlar. Böyle muhataplara konuşan bir hitabın da daha fazla eğitici ve öğretici formda gelmesi, bilgileri ve konuları detaylarıyla beraber uzun uzun vermesi pek tabiidir. Bu bakımdan Mekki âyetlerin aksine Medeni âyetler, gözle görülür derecede uzun pasajlar hâlinde nazil olmuştur. Uzun âyetlerin muhtevaları tefekkür ve tedebbür derecesinde okunmuş, neticede anlaşılacak gereği yerine getirilmiştir. Çünkü

³⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, (Riyad: Daru'l-Hadara, 2015), "Fedâilü'l-Kur'ân", 6.

³⁶ Cevherî, İsmail b.Hammad, *es-Sihâh*, (Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelayin, 1979), "d'av", 5/2337; Mustafa Çağrı, "Da'vet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 10/ 16.

³⁷ İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. faris b. Zekeriyya, *Mu'cemu'l Mekâyis fi'l-Luğa*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979), 153.

³⁸ Cevherî, "blğ", 4/1316; Mehmet Boynukalın, "Tebliğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 40/218-219.

³⁹ el-Ahzâb 33/ 39; el-A' râf 7/ 79.

⁴⁰ el-A' râf 7/ 62, 67; el-Ahkâf 46/ 23; Hûd 11/ 57; el-Cin 72/ 28; Âl-i İmrân 3/ 20; el-Mâide 5/ 92.

⁴¹ el-Mâide 5/ 67.

⁴² İbrâhîm 14/ 52; el-Ahkâf 46/ 35; el-Enbiyâ 21/ 106.

⁴³ Fikret Karaman, *Hz. Muhammed'in (s.a.s) Evrensel Tebliğ Metodu ve İman Aksiyonu* (Elazığ: TDV Yayınları, 1994), 48-49.

⁴⁴ es-Saf 61/ 10-11.

Mekke'deki kısa âyetler vicdan ve duyguları harekete geçirirken, uzun Medenî âyetler akli ve idraki harekete geçirmiştir.⁴⁵

2.1.3. Kıssalar ve Meseller Yoluyla Eğitim

Kıssa terim olarak; bir şeyin izlerini takip etme, hikâye etme eylemlerinden türeyen; hikâye, öykü, söylenti, sözün kısa hali, vaka, haber, söz⁴⁶ anlamlarına gelir. İstilah olarak kıssa "yalan olasılığı ya da hayalin karışması mümkün olmayacak bir şekilde tarihin içinde kaybolmuş, unutulmaya yüz tutmuş ya da bazı belirtileri insanlığın hâfızalarında mevcudiyetini muhafaza edebilmiş vakaların; muhataplara, âdetâ hadiselere tekrardan bir canlılık sağlayarak anlatılmasıdır."⁴⁷ Mesel, "hakikatte vukû bulmamış, ama va'z, tezkir, teşvîk, zecr ve ibret kastıyla, ifade edilen anlamın akla yakın duruma getirilmesi ya da hissedilir bir biçimde tasvîri için ortaya alınan örnek" şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁸

2.2. Toplumsal İnşa Alanları

Kur'ân ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren örnek bir toplum oluşturmayı amaçlamış ve bu konuda ilk muhatap olarak da Mekke toplumunu seçmiştir. Başta inanç, ibadet ve ahlâk olmak üzere birçok konuda yanlışları bulunan Mekke toplumu ile işe başlayarak, oradan hareketle tüm insanlığı yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir.⁴⁹ Kur'ân'ın toplumu inşa süreci incelenirken toplumdaki dinin, inancın, ibadetin, ahlâkın, ailenin, hukuk ve adaletin, ekonominin, toplumsal ilişkilerin, uluslararası ilişkilerin, estetiğin, zamanın, tarihin, ilmin ve kâinatın kısaca nasıl inşa edildiği irdelenecektir.

2.2.1. Din

Toplumu inşa eden en önemli alanlarından biri dindir. Din, beşerî olayları etkilemede büyük bir güce sahiptir. Din aynı zamanda insanın imanını düzenler. Bundan dolayıdır ki referansı mutlaka ilahî olmalıdır. Aksi durumda beşeri dinlerde ve ideolojilerde olduğu gibi insanı köleleştirir. Dinin asıl görevi ve amacı, insanın yaradılış amacını gerçekleşmesinde kılavuzluk etmektir. Din insanın mutluluğu içindir. İnsana ve dolayısıyla topluma hayat anlayışı verdiği için sosyal hayat üzerinde etkisi çok güçlüdür.⁵⁰ Sosyal ilişkilerde küçümsenmeyecek bir yere sahip olan din, sosyal davranış için kurallar koyar. Aynı zamanda ilgili dinî sistemin karakteriyle bağlantılı olarak belli davranış biçimleri üretir.⁵¹

Dinin kutsal kitabı olan Kur'ân'ın ahlâk temelleri üzerine oturtulmuş bir toplum oluşturma gayesinin altında yatan neden, sapık yollara düşerek, yeryüzünde fitne ve bozgunculuk yapmaktan insanları alıkoymaktır. Bu, her peygamber tarafından kendi ümmetlerine yüklenen bir görev idi ve son peygamber Hz. Muhammed ile bu görev Müslüman topluma geçmiştir.⁵² Din, sosyal müesseseleri ve onları meydana getiren birimleri kaynaştırır, birlik şuuru doğurarak bütüne bağlılık hisini kuvvetlendirir. Toplumda yaşayan fertlerin günlük hayatına kadar girip, onları her yönden kuşatıp mensuplarını dünyaya ve olaylara karşı tavır almaya götürüp kültürlerini şekillendirir.

⁴⁵ Hüseyin Çelik, "Kur'an'ın, Mekke Toplumunda Var olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışların İslah Etmesi", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, ed. Mesut Okumuş (Ankara, 2013), 39-40.

⁴⁶ Cevherî, "kss", 3/1052; İbn Manzûr, "kss", 7/73.

⁴⁷ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1995), 46.

⁴⁸ Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Müessesetu'r-Risale, 2010), 2/167; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1983), 174; Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 55.

⁴⁹ Çelik, "Kur'an'ın, Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışların İslah Etmesi", 41-42.

⁵⁰ Yümnî Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar* (İstanbul: İfav Yayınları, 1990), 224.

⁵¹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişim ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 102-105.

⁵² Âli İmran 3/104.

2.2.2. İnanç

Kur'ân'ın işlediği ana fikir tevhitir. İhlâs sûresi tümüyle tevhitte bahseder. İman prensipleri anlatılırken, ibadetler emredilirken ya da ahlâka dair tavsiye öğütlenirken tevhide sürekli göndermeler yapılır. Bunun nedeni her şeyin Allah'ın vahdaniyeti ekseninde gerçekleştiğini hissettirmektir. Kur'ân'da Allah'ın kudretinin ve vahdaniyetinin delilleri sunulurken sıradan birisinin rahatlık ile anlayacağı yalın, basit bir anlatışla sunulur.⁵³

Kur'ân, insanlar içindir. İnsanlara inmiştir. İnsanları bütün yönleriyle inşa ve ihya etmek için nazil olmuştur. Kur'ân önce yapıyı en güzel bir şekilde kurar. Ardından da kurduğu bu yapıyı en güzel bir şekilde yaşatır.⁵⁴

2.2.3. İbadet

İnsanlar hangi şartlar altında bulunursa bulunsunlar, kendilerinden üstte bir güçle ibadet etme gereksinimini mutlaka duymuşlardır. Bu gereksinim, sadece ilahî dinlerde değil, ilkel dinlerde de hissedilmiş, bundan dolayı da tabilerinin uymak zorunda oldukları bazı ibadet kuralları konulmuştur. İbadet gereksiniminin hissedilmediği bir dînî sistem ve birey topluluğu bulunmamaktadır.⁵⁵

İman, mücerret bir kavram olup, vicdani bir konudur. Halbuki ibadet somut bir kavramdır ve bilfiil yapılması gereken bir eylemdir. İslâm'da ibadetin ruhu, ihlâs ve samimiyetle kalbin Allah'a yönelmesi ve yalnız ona bağlanmasıdır.⁵⁶ Böyle bir yöneliş ne şimdiki halde ne de gelecekte bir menfaatin umulmadığının ifadesidir. Allah'a, sırf Allah olduğu için, ihlâs ve inkiyad duyguları içinde yapılan ibadet, ibadetlerin en üstünüdür, İmanı takviye edecek olan da bu nitelikteki ibadettir.⁵⁷ İbadet câhiliye toplumunda putlara yakınlaşmak amacıyla yapılırken Kur'ân'ın inzalından sonra sadece Allah için yapılması istenen bir amele dönüştürülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiği ibadetlere bakılacak olursa, İslâm'da üç tür ibadetin olduğu görülür: İlki namaz ve oruç çeşidinden olup bedenen icra edilen ibadetlerdir. İkinci olarak, zekât ve kurban gibi yalnızca mal ile icra edilen ibadetlerdir. Üçüncü olarak ise gerek beden gerekse de mal ile eda edilen ibadetlerdir ki bu da hac ibadetidir. İbadet câhiliye toplumunda putlara yakınlaşmak amacıyla yapılırken Kur'ân'ın inzalından sonra sadece Allah için yapılması istenen bir amele dönüştürülmüştür.

2.2.4. Ahlâk

Kur'ân indirilmeye başlandığı ilk günlerden, vahyin tamamlandığı son günlere kadar hem bireyin hem de toplumun ahlâkî yapısını iyileştirme hedefini gütmüştür. Kur'ân, bütünüyle hayatı inşa etmek için vardır. Bu nedenle hayatı değerli kılacak ahlâkî değerlere sahiptir. Toplumsal inşa alanlarından biri olan ahlak genel itibariyle Allah'ın merkeze alındığı bir hayatı yaşatmayı, zalimlerden başkasına düşmanlık yapılmayacağını, sorumluluğun bireysel oluşunu, hayatta iyinin ve kötünün ne olduğunu, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak prensibinin hayata yansıtılmasını, iyiliğe karşılık iyilik prensibini düstur edinerek kötülüğü en güzel şekilde savmayı, toplumun en önemli unsuru olan insanın başıboş değil sorumlu bir varlık olduğunu, haksız yere cana kıyan kişinin bütün

⁵³ Kâmil Ruhi Albayrak, *Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerce Tebliğ Edilen temel Dini Esaslar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 15,16.

⁵⁴ Ali Akpınar, *Hayat Kitabı Kur'an'ın İnsanı İnşâ ve İhyası* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2016), 61.

⁵⁵ Mehmet Soysaldı, "İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumları Sempozyumu*, (İstanbul: 1-3 Temmuz, 2011),147.

⁵⁶ İbn Manzûr, "abd", 2/ 664-667.

⁵⁷ Osman Cilacı, *Psiko-Sosyal Açısından İlahi Dinlerde Duâlar* (Konya: An Basımevi, 1982), 2.

insanlığı öldürmüş gibi olduğunu, affetmek ve bağışlamanın erdemli bir davranış oluşunu, üstünlüğün ırk, zenginlik ve makama dayanmadığını, zulümden kaçınmayı, adaletli olmayı ve adaletle hükmetmeyi düstur edinmiştir.

2.2.5. Aile

Aile, insanlığın sosyal ve kültürel gelişmesinin her basamağında yer alan bir kurumdur.⁵⁸ Aile ve din insanlık tarihi kadar eski iki müessesedir. Bu iki kurum birbirleriyle yakın ilişkiindedir. Din, ailenin meydana gelmeden evvelki evrelerinde, inşasında, icraatında ve nihâyetlenmesinde ciddi prensipler ve detaylı hükümler getirmiştir. Tüm dinler içinde aileyle alakalı hükümler mevcuttur. Başka yönden incelendiğinde dinî erdemlerin muhafazasında ailenin görevi ne derece büyük ise ailenin muhafazasında da dinin etkisi o denli ciddidir. Bu nedenle bu iki müessese kalıcılığına ilişkin belirli oranda birbirilerine muhtaçtır. Son din olan İslâm'ın ve ona ait doktrinlerinin yönlendirdiği Müslüman ailede de bu temel esastır.⁵⁹

İlk insan ile beraber aile de oluşmuş, soydan soya geçiş yaparak ve değişik biçimler alarak bugünüme değin gelmiştir. Zira aile toplumun temel taşı olmuştur. Soyun sürekliliğini, içtimaî devamlılığını en sağlıklı bir biçimde temin eden bir oluşum olarak aile, bireyde şahsiyet ve kişiliğin inşa edilmesine, sosyal erdemlerin muhafaza edilip zengin hale getirilmesine fayda sağlamaktadır.⁶⁰ Ailenin huzurlu bir şekilde devamı için ilkeler koyan Kur'ân, problemler söz konusu olduğunda onların çözümü için de önerilerde bulunur.⁶¹

2.2.6. Hukuk ve Adalet

Tarih boyunca adalet, özenilen ve hedeflenen en temel içeriklerden biri olmuştur. Bu kavram hemen her çağda içeriği yeniden tartışılan bir kavramdır. Adalet; siyasi, iktisadî, teolojik, etik ve hukuki içerikli bir kavramdır. Bu kavram çok defa alan kaymasına uğramış, farklı zeminlerde tartışılırken farklı anlamlar yüklenildiğinin farkına dahi varılamamıştır.⁶²

İslâm hukuku esas referans kaynağı olarak Kur'ân'da yüzü geçen sayıda âyete adaletle ilgili atıflarda bulunur. Bu âyetlerin içinde "adl, mizan ve kıst" gibi doğrudan adaleti ifade eden kelime ve kavramlar kullanılırken dolaylı kullanımlara da rastlanmaktadır. Hatta ima yoluyla adaleti çağrıştıran kelime ve kavramlar da görülmektedir. Buna mukabil zulm, ism ve dalâl boyutlarıyla zuhur edebilecek adaletsizlikleri kötileyen iki yüzü aşkın âyet vardır.⁶³ Temel değişmez bir değer olan "adalet", tek kişi tarafından savunulsa, karşısında ise bütün diğer insanlar "zulm"ü savunsa, bu durum zulmü, savunulması gereken yüksek bir değere dönüştürmez ve haklı bir konuma yükseltmez. Çünkü çoğunluğun yargısı, değişmez değerler karşısında bir değer ifade etmez.⁶⁴

Şu bir gerçektir ki, Kur'ân nasları ve Hz. Muhammed'in uygulamaları sınırlıdır. Buna mukabil insanların ihtiyaçları ve karşılaşılması muhtemel sorunlar ise sınırsızdır. İlk fetihlerle birlikte Müslümanlar bu gerçeğe yüzleşince karşılaşılan sorunlara çözüm üretmek

⁵⁸ Hayri Erten, *Model Müslüman Toplumun Sosyolojisi* (İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2019),158.

⁵⁹ Saffet Köse, "Kur'an ve Sünnetin Çizdiği Aile Modeli", *Ribat Dergisi* (Kasım, 2018), 13.

⁶⁰ Arzu Arıkan, *Kur'an'a Göre Mutlu Aile* (İstanbul: Sekam Yayınları, 2017), 15.

⁶¹ Akpınar, *Hayat Kitabı Kur'an'ın İnsanı İnşâ ve İhyası*, 93-94

⁶² Şaban Yıldırım, "İslam Hukuk ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)*,(2017), 3 (1), 72.

⁶³ Majid Hadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı* çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Doğan Ofset, 1991), 68.

⁶⁴ Yıldırım, "İslam Hukuk ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet", 81.

İslâm âlimlerinin en önemli uğraşlarından biri olmuştur. İslâm hukukunda bu gerçek şu şekilde ifade edilmiştir: Naslar sınırlı, olaylar ise değişken ve sınırsızdır. Değişken olan bu olayların hükmünü, bu sınırlı naslardan çıkarmak hukukçunun en temel görevidir. Hakkında nas bulunmayan bir konuda İslâm'ın temel ilkelerinden hareketle yeni içtihatlar bulunmak, bu hukukun dinamizmini ve esnekliğini sağlayan en temel kabuldür.

2.2.7. Ekonomi

Kur'ân'a bütüncül olarak bakıldığında vahyin sadece inanç, ibadet, ahlâk ve muamelât ile ilgili esasları değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasî alanlara ilişkin prensiplere de dikkat çektiği görülür. Ekonomi, birey yaşamının esas öğelerinden birisidir. Çünkü kişi, hayatını sürdürebilmesinde ona gereksinim duyar. Bu nedenle ilk bireyle beraber iktisadî seyir başlayarak günümüze değin sürmüştür. Ekonomi, inanç, düşünce ve davranış arasındaki ilişki her toplumda olduğu gibi Kur'ân öncesi Mekke'de yaşayan ve geçimlerini çoğunlukla ticaretten sağlayan Arap toplumu için de geçerlidir.⁶⁵

Mekke'nin ticârî merkez olmasında iki önemli özellik olan, coğrafi özellik ve dini konum önemli rol oynamaktadır. Mekke ve çevresindeki ticârî faaliyetler, bu iki olgu üzerinden değerlendirilmektedir: Birincisi, ticaretin zeminini oluşturan kervan ve panayırlar; ikincisi ise ticaretin din ile ilgili olmasıdır. Mekke, Araplar'ın nezdinde de ticârî ve dini merkez olmasından dolayı saygı görmektedir.⁶⁶ Bu durum, Kur'ân'a da net olarak yansımıştır.⁶⁷

2.2.8. Toplumsal İlişkiler

Sosyal varlık olması nedeniyle insan, diğerleriyle beraber hayat sürme ve sosyal bağlantı kurma gereksinimi hisseder. Çünkü sosyal yaşamda, bireylerin diğerlerinden müstağnî biçimde yalnız başlarına hayat sürme ve kendilerine kâfi gelme olanakları olamaz.⁶⁸

Toplumsal ilişkilerde ırk, ulus, din, dil ve kültürel mirası paylaşan insan toplulukları ile beraber anılan toplulukların yaşam şartları ve yaşadıkları yerler de değerlendirilmektedir. Kur'ân nüzûlü sırasında Arabistan yarımadasında hayat genelde göçebelige dayalı idi. Aynı kan bağından geldiğine inanılan ailelerin oluşturduğu birlikler, çadırlarda yaşayan aileler topluluğudur. Mülkiyet ortak olup toplum yapısında bir farklılaşma olmadığından sosyal sınıflar da bulunmamaktadır.⁶⁹

Yaşadığı devirde değişik kültürel hüviyetlerin gösterildiği bir toplumun üyesi olarak Hz. Peygamber'in, kitap ehliyle toplumsal sahalarda da bazı bağlantılara girdiği açıktır.⁷⁰ İslâmiyet, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birlikte hayat sürmelerini asıl bir prensip olarak benimsemiştir.⁷¹ İslâm memleketlerinde hayat süren Müslümanlar ile gayrimüslim halklar, her zaman işbirliği yapmış ve günlük hayatta beraber yaşamışlardır.⁷² Medîne'de

⁶⁵ Halil Aldemir, "İslam Öncesi Mekke ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, (İstanbul: 1-3 Temmuz 2011), 279-302, 280.

⁶⁶ Filinte, *Mekki sûrelerde kişilik inşâsı*, 31.

⁶⁷ el-Maide 5/97

⁶⁸ Ali Aslan Topçuoğlu, "Gayr-i Müslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2010), 3/10, 584-596, 585.

⁶⁹ Filinte, *Mekki sûrelerde kişilik inşâsı*, 34.

⁷⁰ Osman Güner, *Rasulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1997), 342.

⁷¹ Mehmet Niyazi, *İslâm Devlet Felsefesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989), 199.

⁷² Abdurrahman Küçük, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu Üzerine Düşünceler, Asrımızda Hristiyan Müslüman Münasebetleri, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 178.

kurulan devlet, vatandaşlarının bağlı oldukları bütün dinlere hoşgörülle bakmış, İslâm sınırlarında yaşamaya ve devletin yasalarına itaate karar vermeleri de, o devletin muhafazasında olabilmıştır.⁷³ Üstelik Kur'ân'ın temel alınıp⁷⁴ sünnetin ayrıntılandığı çağdaşlık anlayışı ve çağdaş hareketlerin en ciddi detaylarından bir tanesi de, İslâm dininin haricindeki inanç ve din sahiplerine hoşgörülü yakınlık anlayışıdır.⁷⁵

Toplumsal ilişkilerin ve dolayısıyla sosyal hayatın Kur'ân ile ihya ve inşa edilmesi adeta insanlığın tarihi ile eşdeğerdir. Sosyal değişme ve dînî hayatın her ikisi de insanı ilgilendiren olgulardır. Bu ikisi öylesine içiçedirler ki, adeta onları birbirinden ayırmak, onları farklı boyutlarda incelemek imkânsızdır. İlk insan olan Âdem (a.s)'ın yaratılışından bugüne kadar da bu böyle gelmiştir.⁷⁶

2.2.9. Uluslararası İlişkiler

Kur'ân'da dünya yaşamında Müslümanlar ile Müslüman olmayanların hem ayrı topluluklar olarak hem de aynı toplumda birlikte hayat sürmelerinde zorunlu düzenlemelere gidilmiştir. Allah'ın insanlığa rehber olmak için vazifelendirdiği en son mesaj Kur'ân,⁷⁷ hiçbir ırk, cins, dil, grup ve zümre farkı gözetmeden tüm bireyleri vahyin muhatabı ve aynı insanlığın aile fertleri kabul eder.⁷⁸ Kişilerin ayrı milliyetlerden olmaları ve farklı gruplar meydana getirmeleri, kendilerine bahşedilen fırsatlar konusunda bir sınav, insanlığın eş amaç ve hedeflerinde bir rekabet ve yardımlaşma aracı olarak kabul edilmiştir.⁷⁹ Böylelikle uluslararası ilişkiler görüşü ilk kez Kur'ân'da yerini bulmuş ve Hz. Peygamber döneminden itibaren başlayarak halklar arası temaslara ilişkin usuller tespit edilmiştir. Uluslararası ilişkilerin barışta devam ettirilebilmesi ve bunun sağlam yere konulmasında karşılıklı itimat ve haklara saygı ciddi önem arz etmektedir.⁸⁰ Bu nedenle Kur'ân hem özel hem de uluslararası ilişkilerde Müslümanlar için verilen sözleri tutmak sûretiyle karşılıklı itimadı sarsacak hallerden kaçınmalarını,⁸¹ kişiler arasında hiçbir farklılık gözetmeden adilce davranışta bulunmalarını, garez ve hasımlıklar nedeniyle zulüm ve haksızlıkla davranmamalarını emreder.⁸²

2.2.10. Siyaset

Toplumunu inşa eden alanlar içerisinde, en aktif rolün siyaset kurumunun olduğu inkâr edilemez. Gerek hayatı, gerekse toplumu inşa etmeye talip olan bir dinin siyaseten bigâne kalması düşünülemez. Kur'ân'da toplumu idarî olarak inşa etmek adına birtakım ilkeler zikredilmiştir. Bu ilkelere siyaset ya da yönetim ilkeleri de denilmektedir. Konuyu fazla uzatmadan sadece ilkeler zikredilecektir. Adalet,⁸³ şura,⁸⁴ tebliğ,⁸⁵ emanet,⁸⁶ birlik ve

⁷³ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 401.

⁷⁴ el-Mümtehine 60/8-9.

⁷⁵ Yusuf Karadavi, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, çev. Özcan Hıdır, (İstanbul: Nida Yayınları, 2012), 472.

⁷⁶ İhsan Süreyya Sırma, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat* (İstanbul: İlmi Neşriyat A.Ş. 1991), 13-14.

⁷⁷ el-Bakara 2/185.

⁷⁸ el-Hucurât 49/13; en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/2, 8.

⁷⁹ el-Mâide 5/48.

⁸⁰ Zülfikar Durmuş, "Kur'an-ı Kerim'de Uluslararası İlişkiler" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2002), 2/3, 207-229, 210.

⁸¹ el-Mâide 5/1; en-Nahl 16/ 91, 92, 94.

⁸² en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/2, 8.

⁸³ en-Nisâ 4/135; el-Maide 5/8.

⁸⁴ Âli İmran 3/159; eş-Şûrâ 42/38.

⁸⁵ el-Bakara 2/256; Âli İmran 3/20; el-En'âm 6/107; en-Nahl 16/82; eş-Şûrâ 42/49; el-Ğaşiye 88/21.

⁸⁶ en-Nisâ 4/58.

beraberlik,⁸⁷hile yapmamak,⁸⁸ fikir ve ifade özgürlüğü,⁸⁹iyiliği emredip kötülükten nehyetmek,⁹⁰ iyi geçinmek,⁹¹ sosyal adalet⁹² ve düşündürmektir.⁹³

2.2.11. Zihin

Kur'ân'ın kullandığı bir dil vardır. Bu dilin sembolik bir yapısı, ideolojik bir kurgusu ve manevî bir dokusu vardır. Arap dilini konuşamayanlar Müslüman olduktan sonra Kur'ân'ı okuduklarında Arap dilinin belagatine vakıf olamadıkları için onu kendi zihinsel kodlarına göre okuyor, içindeki mecazları hakikat olarak algılayıp bundan da somut sonuçlar çıkartıyorlardı. Dolayısıyla Kur'ân'ın doğru anlaşılmasıyla ilgili problemler ortaya çıkıyor ve onu doğru anlamaktan uzaklaşarak, yanlış anlama doğru gidiyorlardı.

Metin, Kur'ân nazil olurken özneydi. İnsanın davranışlarını, zihni ve gündelik hayatı belirleyen bir güçtü. Fakat nüzûlün bitiminden ve kültürel değişimler oluştuktan sonra maalesef insanların yorumladıkları bir nesne durumuna düşüyor ve bunun neticesinde de fırkalar Kur'ân'ı kendilerini haklılaştıracak bir referans sistemi olarak kullanmaya başlıyordu.⁹⁴ Günümüzdeki Müslümanların zihninde de aynı sistem hâkimdir. Kur'ân'ın istediği yaşam tarzı ile kendilerinin sürdürdükleri yaşam arasında büyük farklılıklar vardır.⁹⁵

Kur'ân'ın temel amacı, insanı kendisiyle ve dış dünya ile barış içerisinde yaşayabileceği bir zihniyet sahibi kılmaktır. Kur'ân'ın oluşturmak istediği zihniyet, insanın tüm hayatına tek bir pencereden bakmak ve onu tek bir varlık olarak görüp, hareketlerini buna göre değerlendirmektir.⁹⁶ Bu durumun, açıkça ilan edilmesi gibi, inşası da sadece tek bir cümlede özetlenmiştir. “İman et ve salih amel işle!” Kur'ân'ın onayladığı zihni şekillendirme ve geliştirme yolu budur. İman bu yüzden bu zihniyetin özü ve temelidir; onunla uyumlu amel ise, bu özün eyleme yansımasıdır.⁹⁷

2.2.12. Estetik

Estetik ilminin esas gayesi, “güzellik” konseptidir. Sanatın tabiatı da “güzel”e (estetik) aittir. Güzellik, gerçeğin dilidir. Güzel şeye karşı sergilenen hassasiyet bireyin temelinde Allah'ın “cemal” sıfatının tecellisinden oluşur. Güzellik, katı dondurulmuş somut bir olgu değil, soyut ve iyi olana doğru yürüyüştür. Her şey “es-Sâni” sıfatının bir tecellisi olarak yaratılmıştır. Onun için varlığı ve hakikati merkeze alan sanat, güzellik kaygısını her zaman sinesinde taşır. Estetiği, varlıktan ve hakikatten soyutlayan bir sanat; tüketimi, gösteriyi ve bedeni kutsar.

Estetik ile İslâm sözcükleri bir araya getirildiğinde, insanların aklına ya resim ve heykel veya modern sahne sanatları gelmekte ve bunların İslâm ile bağdaşmayacağı ifade edilmektedir. Oysaki sanat, sadece bunlardan oluşmadığı gibi, bu iki terimin neden

⁸⁷ el-Bakara 2/213; Âli İmran 3/103; el-Haşr 59/14.

⁸⁸ el-Bakara 2/188; el-İsrâ 17/35; eş-Şuarâ 26/181-183; el-Mutaffifin 83/1-3.

⁸⁹ en-Nisâ 4/140.

⁹⁰ Âli İmran 3/104,110.

⁹¹ el-Bakara 2/190, 192, 194; el-Hac 22/39; el-Mümtehine 60/8.

⁹² el-İsrâ 17/26; er-Rum 30/38; el-Haşr 59/7; el-Maûn 107/1-7.

⁹³ el-Bakara 2/ 44, 164; Âli İmran 3/ 65; en-Nisâ 4/82; el- Enâm 6/ 32,50; el-A' râf 7/ 169; Yûnus 10/ 3, 16; Hûd 11/ 24, 30, 51; Yûsuf 12/ 109; en-Nahl 16/ 17; el-İsrâ 17/36; el- Enbiyâ 21/ 10, 67; el-Mü' minûn 23/ 80,85; el-Kasas 28/ 60; el-Ankebût 29/20; es-Saffat 37/ 138,155; el-Câsiye 45/ 23.

⁹⁴ Mehmet Evkuran, “Kur'an-kültür ilişkisine zihin felsefesi açısından bir yaklaşım”, *İslami İlimler Dergisi 1. Kur'an Sempozyumu*, (14- 15 Ekim 2006), *İslami İlimler Dergisi* (Nisan, 2007), 28-34.

⁹⁵ Seyyid Abdullatif, *Kur'an'ın Zihni İnşâsı* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 21.

⁹⁶ Lokman 31/28.

⁹⁷ Abdullatif, *Kur'an'ın Zihni İnşâsı*, 29-31.

bağdaşmadığı hususunda da tatminkâr yanıt bulmak kolay değildir.⁹⁸ En büyük sanatkâr Allah'tır. O, tüm objeleri ve tasavvurları örneksiz olarak yaratandır. Bitkiler ve hayvanlar sadece ilk etapta görünen gerekli olan ihtiyaçlar için değil, aynı zamanda insanların güzellik tutkusu ile can alıcı tasarım ve estetik ihtiyaçlarını da giderir.

2.2.13. Zaman

Zaman sözcük olarak Kur'ân'da geçmez. Bunun yerine hem zaman yerine kullanılan hem de zamanın yalnızca bir niteliğini ya da bir kısmını izah eden birçok sözcük kullanılır. Zaman yerine olabilecek sözcükler arasında, "dehr"⁹⁹, "vakt"¹⁰⁰ sözcükleri örnek gösterilebilir. Tarihi zamanla demek istenen, Câhiliye Arapları'na inen Kur'ân'ın çok kereler izah ettiği ibret alınacak kıssalar, yani geçmiş ve gelecek vakitlerde başa geleceklerin anımsanmasıdır. Kur'ân, tarih kitabı değil ama bu realite Kur'ân'ın, yüz yüze olduğu kesimi, tarihi kurup yaşama şuurunu vermesine mâni olmaz.¹⁰¹

Kur'ân, pek çok âyetinde değişik kavramlar kullanarak zamana ve zamanın dilimlerine dikkat çekmiştir. Bazı zaman dilimleri ve o zaman dilimlerinde meydana gelmiş olan önemli olaylar sebebiyle yahut onlarda işlenen güzellikler nedeniyle Kur'ân'da özellikle anılmıştır. Söz gelimi yer ve göklerin yaratıldığı gün,¹⁰² Hz. Mûsâ ile Firavun'un sihribazlarının buluşma günü olan bayram günü,¹⁰³ Firavun'un sonrakilere ders olması için bedeninin kurtarıldığı gün,¹⁰⁴ Hz. Yahyâ'nın doğduğu, öldüğü ve dirileceği gün,¹⁰⁵ Hz. İsa'nın doğduğu, öldüğü ve dirileceği gün,¹⁰⁶ Takva mescidinin yapıldığı ilk gün,¹⁰⁷ iki ordunun karşılaştığı Bedir günü,¹⁰⁸ dinin tamamlandığı gün,¹⁰⁹ güzel ve temiz şeylerin helal kılındığı gün,¹¹⁰ büyük hac günü,¹¹¹ Huneyn günü,¹¹² Cuma günü,¹¹³ Ahiret günü, hesap günü, diriliş günü,¹¹⁴ aynı şekilde gecelerden Kadir gecesi,¹¹⁵ İsrâ gecesi,¹¹⁶ mübarek bir gece¹¹⁷ özellikle anılmıştır.¹¹⁸

2.2.14. Tarih

Kur'ân geçmiş olaylardan da söz eder. Kur'ân'da iletilen birey ve vakalara sadece tarih olarak bakmak doğru değildir. Çünkü zikredilen her bir Peygamber, tarihin ana fikri ve olayın geçtiği zamanın ve anın konusudur. Bahse konu olan hususlar herkes için esastır. Kur'ân'da tarihi vakaları izah anlamında kasas,¹¹⁹ nebe', mesel, enba,¹²⁰ emsal, mesûlat,¹²¹

⁹⁸ Nusret Çam, "İslam'ın Sanata ve Mimariye Bakışı", *Vakıflar Dergisi* (Ankara, 1994), s. 24. 273-290, 273.

⁹⁹ el-Casiye 45/24; el-İnsân 76/1.

¹⁰⁰ el-Hicr 15/38.

¹⁰¹ Ayşe Ünal Çil, "Kur'an'da Zaman Kavramı", *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 335-364, 355.

¹⁰² et-Tevbe 9/36.

¹⁰³ Tâhâ 20/59.

¹⁰⁴ Yûnus 10/92.

¹⁰⁵ Meryem 19/16.

¹⁰⁶ Meryem 19/33.

¹⁰⁷ et-Tevbe 9/108.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/155; el- Enfâl 8/41, 48.

¹⁰⁹ el-Mâide 5/3.

¹¹⁰ el-Mâide 5/5.

¹¹¹ et-Tevbe 9/3.

¹¹² et-Tevbe 9/25.

¹¹³ el-Cuma 62/9.

¹¹⁴ Bu konuda yüzlerce âyet vardır. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 21-23.

¹¹⁵ el-Kadr 97/1-3.

¹¹⁶ el-İsrâ 17/1.

¹¹⁷ ed-Duhân 44/3.

¹¹⁸ Akpınar, *Hayat Kitabı Kur'an'ın İnsanı İnşâ ve İhyası*, 96-100

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/62; Yûsuf 12/3,111; el-Kehf 18/13 vb.

hadîs, ehadîs,¹²² âkibet¹²³ ve esâtîr¹²⁴ benzeri sözcükler yer almaktadır. Kur'ân'da Allah-insan, Allah-tarih, Allah-toplum bağlantısının niteliğini ortaya koyacak yegâne sözcüklerden bir tanesi de tarihi zaman ve vakaları ifade edebilecek bir biçimde kullanılan "eyyamullah" sözcüğüdür.¹²⁵ Eyyamullah, yevm sözcüğünün çoğulu olan eyyam sözcüğünün, öznesi olan Allah kelimesine muzaf olmasıyla meydana gelmiştir.

2.2.15. Sanat

En büyük sanatkâr Allah'tır. Kâinatı yaratmıştır. Gerçek sanatkâr, esere bakarak müessire ulaşır. Kur'ân'ın inşa ettiği hayatta sanatın menşei de Kur'ân'dır. Bu anlamda Kur'ân vahyi, sanatların çıkış noktasıdır. Söz, ses ve estetik sanatlarına Kur'ân kılavuzluk eder. Söz sanatına Kur'ân'ın kendisi, ses sanatına Kur'ân'ın tilaveti, estetik sanatına da Kur'ân'ın hattı ve harfleri kılavuzluk eder.

İnsanı en güzel bir surette yaratan¹²⁶ Allah, ona sanattan zevk almayı da öğretmiştir. Yaratılanların içinde, "güzel" kavramının farkında olan tek varlık insandır. İnsan, hem güzel olan şeyleri sever hem de kendi yaptığı şeylerde sanatsal ve estetik bir yön olması isteğiyle hareket edip kendisi de güzel şeyler ortaya çıkarmaya çalışır. Kur'ân'ın işaretleriyle, sanat, estetik, güzellik ve inceliğe dair pek çok detay müminler arasında teşvik edilmiştir.¹²⁷ Kur'ân'da dekorasyonda kullanılacak inceliklerle ilgili pek çok detay bildirilmiş, cenneti tarif eden âyetlerde çeşitli örnekler verilmiştir. Kur'ân'da dikkat çekilen sanatsal örneklerinden bir kısmı şöyle sıralanabilir: Yüksek tavanlar,¹²⁸ gümüş tavanlı mekânlar ve yüksek merdivenler,¹²⁹ kapılar,¹³⁰ sütunlar,¹³¹ mücevher işlenmiş tahtlar,¹³² yüksek döşekler ve ağır işlenmiş atlastan yataklar,¹³³ yeşil yastıklar,¹³⁴ altın tepsiler ve testiler,¹³⁵ gümüşten billur kaplar, kupalar ve kadehlerdir.¹³⁶

Şüphesiz bütün bunlar cennete has olup dünyadakilerle asla kıyas edilemeyecek güzellikteki nimetlerdir. Ancak Allah, kullarına bu dünyada da cennettekileri andıran nimetler ve imkânlar sunmuştur. İnsanların genelde müminlerin ise özelde yapması gereken, kendisine verilen her türlü nimeti ve güzelliği takdir edip, ondan zevk almak ve sonsuz ikram sahibi olan Allah'a karşı boyun eğici ve şükredici olmaktır.

2.2.16. İlim

İlim; tanımak, bilmek ve gerçeği kavramaktır. Bundan dolayı ilim, insanı basiret sahibi yapar. Kâinatta var olan değişmez hakikatlerle ilişki kurmasına yol açar. İlimi öven

¹²⁰ el-Mâide 5/27; et-Tevbe 9/70; el-En'âm 6/6; el-A'râf 7/101, 175; Yûnus 10/71; Hûd 11/49, 100, 120; İbrâhîm 14/9; el-Kehf 18/13; el-Kasas 28/66; eş-Şuarâ 26//69; et-Teğabün 64/5 vb.

¹²¹ er-Ra'd 13/6; İbrâhîm, 14/45; Nûr 24/34; el-Furkân 25/39; el-Ankebût 29/43; Yâsin 36/13; ez-Zuhruf 43/56 vb.

¹²² Tâhâ 20/9; el-Mü'minun 23/44; Sebe' 34/19; ez-Zâriyât 51/24; en-Nâziât 79/15; el-Burûc 85/17-18 vb.

¹²³ Âl-i İmrân 3/137; el-En'âm 6/11; el-A'râf 7/8, 128; Hûd 11/49; en-Nahl 16/36; Tâhâ 20/132; en-Neml 27/69; el-Kasas 28/83; ez-Zuhruf 43/25; Muhammed 47/10 vb.

¹²⁴ el-Enfâl 8/31; en-Nahl 16/24; el-Mü'minun 23/83; el-Furkân 25/5 vb.

¹²⁵ Rıza Korkmazgöz, "Dinamik Tarih Algısının Kur'anî İfadesi/ Eyyamullah", *Kelam Araştırmaları* 10/ 2 (2012), 155-174, 157.

¹²⁶ et-Tin 95/4.

¹²⁷ el-A'râf 7/32.

¹²⁸ et-Tûr 52/1-7.

¹²⁹ ez-Zuhrûf 43/34-35.

¹³⁰ ez-Zuhrûf 43/34.

¹³¹ el-Fecr 89/6-10.

¹³² Yâsin 36/55-56; Sâd 38/50-51; et-Tûr 52/19-20; el-Vâkıa 56/15-16; el-İnsan 76/13; el-Ğaşiye 88/13-16.

¹³³ el-Vâkıa 56/28-34; er-Rahmân 55/54-55.

¹³⁴ er-Rahmân 55/76-77.

¹³⁵ ez-Zuhrûf 43/71-72.

¹³⁶ es-Saffat 37/44-46; el-İnsân 76/15-16.

Allah, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığını açıkça ifade etmektedir.¹³⁷ İlmin, âlimin ve ilimle uğraşan insanların değerini yükselttiğini bildirir.¹³⁸ Allah'ın salih kullarının üstünlüğü, sahip oldukları ilimden ve ilimleriyle amel etmelerinden kaynaklanmaktadır. Kur'ân'da, ilim sözcüğünden gelen sözcüklerin hemen hemen yedi yüz elli yerde geçmesi, ilme verilen önemi göstermektedir. Kur'ân daha çok ilim kavramını ilahî bilgi ve vahiy anlamında kullanır. Müslümanları ilme teşvik eder.¹³⁹

2.2.17. Kâinat

Kâinat sözcüğü Kur'ân'da hem âlem hem de özel olarak bireyler topluluğunu anlatmak için ve tümü de "âlemîn" biçiminde çoğul olarak yetmiş üç kez kullanılmıştır. Bunların kırk ikisinde "rabbü'l-âlemîn" terkihiyle bahsedilerek Allah Teâlâ'nın canlı cansız tüm mevcutların rabbi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca geçmişteki tüm insan çeşidi anlamında¹⁴⁰ kullanılmasına ilaveten, "Size gönderdiğim nimeti ve sizleri âlemlere hâkim kıldığımı anımsayın" ve "çağın birey toplulukları"¹⁴¹ anlamlarında da kullanılmıştır. Hz. Muhammed için kullanılan "âlemler için rahmet"¹⁴² ifadesindeki "âlem" sözcüğüyle tüm yaratıkların ifade edildiği yolunda genel bir düşünce mevcuttur.¹⁴³ Kur'ân'da kâinatla alakalı hususlar yer alıp özellikle kâinatın oluşumuna işaret edilmiştir. Bu hususa ilişkin âyetlerde, her dönemin anlayışına seslenecek şekilde bir biçim kullanılmıştır.¹⁴⁴

Sonuç

İnanç, adalet, hukuk, sosyal düzen vb. açılardan karmaşıklıklar içerisinde bulunan câhiliye toplumu Kur'ân'ın nuzülü ile birlikte adeta sarsılmıştır. Zira nazil olan âyetler onların alışageldikleri yaşam tarzlarına müdahale etmiş ve onları ilahî iradenin belirlediği insanî ve ahlakî hayat biçimine davet etmiştir. Kur'ân, bu yeni yaşam tarzının inşasında tedricîliği esas almıştır. Bundan dolayıdır ki Kur'ân, onları muhatap kabul ederek gereksinimlerine yanıt vererek aynı zamanda vahyin özümsemesini tedricî metot vasıtasıyla güvence altına almıştır. Böylece bir taraftan yapılmasını emrettiği bir hükmün uygulamaya geçmesini sağlarken diğer taraftan da sosyal bünyenin ani bir buhranla karşılaşmasını önlemiştir. Kur'ân, toplumu inşâ ederken kötülüğün izalesi ve iyiliğin yerleşmesi için son derece kararlı bir bütünlüğe sahip olacak şekilde nazil olmuştur. Bunun amacı ise gerek bireylerde gerekse de toplumda oluşturulmak istenen sağlıklı ve huzurlu ortamın daha kolay ve kalıcı olarak sağlanmasıdır.

Yüce Allah toplumu ve onu oluşturan fertlerin kişiliklerini, bunların yaratılmasının mana ve gayeleri doğrultusunda peygamberine gönderdiği vahyi vasıtasıyla inşa etmiştir. Bu inşa, aynı zamanda Allah'ın oluşturmak istediği ideal kulluk için de esas öğeleri ifade eder. İman üstüne inşa edilmemiş olan bir ibadet, Allah Teâlâ indindeki kabul edilebilirliği yönünden nasıl problemliyse, ahlâkî bir netice oluşturmayan ibadetler de aynı şekilde dinî yönden problemlidir. Kur'an şahsiyet ve bireyi inşa ettiği gibi toplumu da inşa etmiştir. Şahsiyet ve birey inşasında öncelikler ve yöntemler olduğu gibi toplum inşasında da öncelikler ve yöntemler bulunmaktadır. Din, inanç, ibadet, ahlâk, aile, hukuk ve adalet,

¹³⁷ ez-Zümer 39/9.

¹³⁸ el-Mücâdele 58/11.

¹³⁹ Hüseyin Yıldız, *Kur'an Toplumunun Özellikleri* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2015), 62-63.

¹⁴⁰ el-Ankebût 29/10.

¹⁴¹ el-Bakara 2/47

¹⁴² el-Enbiyâ 21/107

¹⁴³ Süleyman Hayri Bolay, "Alem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 2/ 357-360.

¹⁴⁴ Celal Kirca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayınları,1982),130.

ekonomi, toplumsal ilişkiler, uluslararası ilişkiler, siyaset, zihin, estetik, zaman, tarih, sanat, ilim ve kâinat başlıca toplumsal inşa alanlarıdır.

Günümüzde toplumu inşa ederken takip edilmesi ve izlenmesi gereken en önemli metot, iyiliği emredip kötülükten sakındırma metodudur. Bu konuda en önemli örneğimiz Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber'in yaklaşık yirmi üç yıllık bir sürede, edenî bir toplumdaki medenî bir toplumu oluşturmasında pek çok etken var ama en önemlisi onun insanlardan beklediklerini onlara öğretirken örnek bir eğitimci olarak davranmasıdır.

Kaynakça

- Abay, Ahmet. *Kur'ân'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- Abdullatif, Seyyid. *Kur'an'ın Zihni İnşası*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Halil Eş- Şeybani el Mervezî. (v.241/855), *El- Müsned*. Mısır: yy, 1313.
- Akpınar, Ali. *Hayat Kitabı Kur'ân'ın İnsanı İnşa ve İhyası*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2016.
- Albayrak, Kâmil Ruhi. *Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerce Tebliğ Edilen temel Dini Esaslar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Aldemir, Halil. "İslâm Öncesi Mekke ekonomisinin Kur'ân Daveti Açısından Değerlendirilmesi". *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*. 279-302, İstanbul:1-3 Temmuz 2011.
- Arıkan, Arzu. *Kur'ân'a Göre Mutlu Aile*. İstanbul: Sekam Yayınları, 2017.
- Aydın, Mustafa. *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- Baş, Erdoğan. "Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'ân'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. 81-97. Ordu: 10-12 Haziran 2016.
- el-Behiy, Muhammed. *Kur'ân ve Toplum*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986.
- Boynukalın, Mehmet. "Tebliğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Alem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/ 357-360. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870). *Sahihu'l-Buhârî*, Riyad: Daru'l- Hadara, 3. Baskı, 2015.
- Buladı, Kerim. "Kur'ân'ın (Mümin) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. Ordu: 10-12 Haziran 2016.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1983.
- Cevherî, İsmail b. Hammad (v. 400/1009). *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelayin, 2. Basım, 1979.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1983.
- Cevherî, İsmail b. Hammad (v. 400/1009). *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelayin, 2. Basım, 1979.
- Cilacı, Osman. *Psiko-Sosyal Açından İlahi Dinlerde Duâlar*. Konya: Arı Basımevi, 1982.
- Çağrı, Mustafa. "Da'vet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çam, Nusret. "İslâm'ın Sanata ve Mimariye Bakışı". *Vakıflar Dergisi* (Ankara-1994), 273-290.

- Çelik, Hüseyin. "Kur'ân'ın, Mekke Toplumunda Var olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışların Islah Etmesi". *Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*. ed. Mesut Okumuş. 39-40, Çorum: 2013.
- Çil, Ayşe Ünal. "Kur'ân'da Zaman Kavramı". *Kelam Araştırmaları* 9:1, (2011), 335-364.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'da Toplumsal Düzen*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'ân'da Sosyal Gerçeklik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Demirci, Muhsin. "Kur'an'ın Nüzul Surecinde Tedricilik". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* (2002), 175-198, 190.
- Durmuş, Zülfişkar. "Kur'ân-ı Kerîm'de Uluslararası İlişkiler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/3, (2002), 207-229.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1994.
- Erten, Hayri. *Model Müslüman Toplumun Sosyolojisi*. İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2019.
- Evkuran, Mehmet. "Kur'an-kültür ilişkisine zihin felsefesi açısından bir yaklaşım". *İslami İlimler Dergisi* 1. *Kur'an Sempozyumu*. 14- 15 Ekim 2006, İslami İlimler Dergisi Yayınları, Nisan, 2007, 28-34.
- Filinte, Handan. *Mekkî sûrelerde kişilik İnşası*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Firuzabadi, Mecduddin (v.817/1415). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005.
- Fitcher, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Atilla Kitapevi, 2001.
- Güner, Osman. *Resulüllah'ın Ehl-i Ktab'la Münasebetleri*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1997.
- Hadduri, Majid (v. 1386/2007). *İslâm'da Adalet Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Doğan Ofset, 1991.
- İsfahânî, Ragıb (v.502/1108). *El-Müfredat Fi Ğarib'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dar'ul-Kalem, 2009.
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. faris b. Zekeriyya (v.395/1004). *Mu'cemu'l Mekâyis fi'l-Luğa*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzur, Cemaleddin Ebu el Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali (v. 711/1311). *Lisanul- Arab*. Beyrut: Darü Sadır, 2010.
- Kara, Osman. "Kur'ân'ın Mümin Kişilik İnşası". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, 211-224.
- Karadâvî, Yusuf. *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*. çev. Özcan Hıdır, İstanbul: Nida Yayınları, 2012.
- Karaman, Fikret. *Hz. Muhammed'in (s.a.s) Evrensel Tebliğ Metodu ve İman Aksiyonu*. Elazığ: TDV Yayınları, 1994.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.
- Korkmazgöz, Rıza. "Dinamik Tarih Algısının Kur'ânî İfadesi: Eyyamullah". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/2, (2012), 155-174.
- Köse, Saffet. "Kur'ân ve Sünnetin Çizdiği Aile Modeli". *Ribat Dergisi* (Kasım, 2018), 12-13.
- Küçük, Abdurrahman. "Müslüman-Hristiyan Diyalogu Üzerine Düşünceler". *Asrımızda Hristiyan Müslüman Münasebetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi* İstanbul: Ensar Neşriyat, (2005). 27-37.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. (A Dictionary of Sociology) çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Müslim, b. Haccac b. Müslim El Kuşeyri (v. 261/875). *Camiu's-Sahih*. Kahire: Dar Er-Reyyan, 1. Basım, 1987.

- Niyazi, Mehmed. *İslâm Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişim ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Önkal, Ahmet. *Rasulüllah'ın İslam'a Davet Metodu*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.
- Özdemir, Hasan Rıza. *Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019
- Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in İbâdetlerde Öngördüğü İ'tidâl ve Kolaylık Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak, 2000), 6.
- Sezen, Yümni. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*. İstanbul: İlmi Neşriyat A.Ş, 1991.
- Soysaldı, Mehmet. "İslâm Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları". *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*. İstanbul: 2011, 147-170.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir (v. 911/1505). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 4. Basım, 2010.
- Şâtibî, Ebû İshak, İbrahim b. Mûsâ (v.790/1388). *Muvafakat*. Kahire: Daru İbn Affan, 2008.
- Şengül, İdris. *Kur'ân Kısaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. "Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülahazalar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/10 (2010), 584-596.
- Türcan, Talip. *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri: İslâm ve Batı Hukuk Düşüncesi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Yıldırım, Şaban. "İslâm Hukuk ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet". *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 3 (1), (2017), 71-88.
- Yıldız, Hüseyin. *Kur'ân Toplumunun Özellikleri*. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2015.